

Институт за новију историју Србије
Библиотека „Зборници радова“
бр. 16

За издавача
Др Миле Бјелајац

Редакција
Др Олга Манојловић Пинтар – главна и одговорна уредница
Др Вера Гудац Додић – главна и одговорна уредница
Проф. др Милан Ристовић
Др Момчило Исић
Проф. др Бранко Бешлин
Др Владимир Цветковић
Др Ивана Добривојевић Томић
Др Сања Петровић Тодосијевић – секретар

Рецензенти
Проф. др Љубинка Трговчевић
Др Ранка Гашић
Проф. др Бојан Алексов
Проф. др Слободан Марковић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Техничка обрада текста
Мирајана Вујашевић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

ISBN 978-86-7005-156-0

Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

**ТРАДИЦИЈА И
ТРАНСФОРМАЦИЈА
ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСКУСТВА
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ**

тематски зборник
књига 2

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

Предговор	7
Увод	9

ПРЕКО ИСЦРТАНИХ ГРАНИЦА

Радмила Радић Делатност британског брачног пара Ситерс у оквиру Хришћанске заједнице младих људи на простору Краљевине Југославије 1924–1941.	23
---	----

Весна Ђикановић <i>Наш долазак није био уочен, а циљ нашег доласка нико није разумео.</i> Амерички студенти југословенског (српског) порекла у Краљевини Југославији 1934–1941.	67
--	----

Владан Јовановић Београд у међународној мрежи кријумчара опијата 1931–1941.	101
---	-----

Олга Манојловић Пинтар Југословенски интербригадисти у Француској током Другог светског рата	123
--	-----

Миле Бјелајац Странци у српској и југословенској војсци	153
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНА СУСРЕТАЊА У ВРЕМЕНУ ХЛАДНОГ РАТА

Срђан Милошевић Почеци пагвашког (Pugwash) покрета у Југославији (1957–1967)	177
--	-----

Слободан Селинић Југословенски писци на хладноратовским меридијанима шездесетих и седамдесетих година 20. века	203
--	-----

Петар Драгишић Како је Трст постао „наш“. Југословенска конзумеристичка пракса у Трсту шездесетих и седемдесетих година	227
---	-----

Вера Гудац Додић Конференција „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“ Транснационална секвенца у историји феминистичког покрета у Југославији	243
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ БИОГРАФИЈЕ

Сања Петровић Тодосијевић Читалачки дани Карла Криси и Валтера Клајна. Јеврејске избеглице из кладовског транспорта у Шапцу (1940–1941)	269
Оливера Драгишић Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости	299
Гордана Кривокапић Јовић Мило Палавершић (1919–1991): живот преко граница и изван граница	321
Давор Стипић Жени Лебл (1927–2009). Прилози за биографију	357
О ауторкама/ауторима	379

УДК 329:929 Винаров И.

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.dra.299-320>

ОЛИВЕРА ДРАГИШИЋ

Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости

Апстракт: У раду се, на основу мемоара Ивана Винарова, разматра улога комуниста интернационалаца који су се идејно и оперативно профилисали у институцијама Коминтерне, цивилне обавештајне службе СССР-а (НКВД) или у оквиру војно-обавештајне структуре Црвене армије, у процесу комунистичког освајања власти на Балкану, посебно у Бугарској. Знање стечено интернационалним искуством је те кадрове издвајало у односу на „националне комунисте“, али и у односу на припаднике балканских државних администрација, што им је омогућило да на Балкану, као и у другим земљама Европе, изведу социјалистичку револуцију.

Кључне речи: Иван Винаров, Бугарска, Југославија, СССР, НКВД, Коминтерна, војно-обавештајни рад

У српској савременој историографији појам „транснационално“ („транснационализам“) до сада није био систематично испитиван, тематизован или разматран као могући методолошки приступ у разумевању прошлих догађаја. Отуда се домаћа историографија, не први пут, суочава са изазовом да из страног научног искуства „препише“ реч обремену значењима и доживљајима генерација људи који су живели

на америчком континенту или у западној Европи и да је, као такву, примени на прошлост простора (Балкан, источна Европа, источни Медитеран, централна Европа) који, за разлику од „западног света“, у дубини своје недовољно истражене прошлости, баштини специфична транснационална, интернационална, међунационална и наднационална искуства.¹ Услед своје националне сложености и чињенице да се развила на наслеђу Аустро-Угарске и Османске империје, историја Југославије пружа могућност проучавања последица транснационог искуства народа који су у њој живели.

Појам „транснационалног“ (искуства) може бити значајно проширен и модификован сазнањима која би пружила темељнија истраживања деловања институција какве су биле Коминтерна, затим војно-обавештајна мрежа Црвене армије или цивилна обавештајна мрежа СССР-а (НКВД), које су, посебно током Другог светског рата, имале важну улогу у преображају балканских земаља у социјалистичке земље. Од посебног значаја су у том процесу били Балканци, појединци који су се, услед разних околности и идеолошких уверења, затекли у тим институцијама. Биографијом Ивана Винарова,² посебно оним делом његовог ангажовања које је било везано за Балкан, могуће је – у оној мери у којој то једна биографија допушта – осветлити сарадњу бугарских и југословенских комуниста која се, под контролом Савезника, развила крајем

1 О „транс“, „интер“, „над“ националном приступу у историографским истраживањима детаљније погледати у: С. А. Bayly, „AHR Conversation: On Transnational History“, *The American Historical Review* 5/2006, 1441–1464; Pierre-Yves Saunier, „Transnational“, *The Palgrave Dictionary of Transnational History*, ed. Akira Iriye, Pierre-Yves Saunier, (Palgrave Macmillan, 2009), 1047–1055. О односу српске савремене историографије и научне методологије према западној историографији и методологији шире, погледати у: Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје – српска историографија и друштвени изазови краја 20. века и почетка 21. века*, (Београд: Association for Social History/ Удружење за друштвену историју 2009); Dubravka Stojanović, *Noga u vratima*, (Београд: Библиотека XX век, 2011); Драган Крстић, *Психолошке белешке*, I, II, III, IV, (Нови Сад: Балканија, 1914, 1915, 1916, 1917); Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Београд: INIS), 2011.

2 Иван Цолов Винаров (1896–1969), Бугарин из Плевена, био је совјетски војни обавештајца који је искуство обавештајног рада стекао у Четвртој управи при Генералном штабу Црвене армије, коју је од 1924. године водио Павел Иванович Берзин, оснивач и организатор совјетског војно-обавештајног сектора. Најзначајнија искуства стекао је током Првог светског рата у Бугарској, током школовања у московским партијским школама, затим као обавештајца у Шпанском грађанском рату, деловањем на простору западне и источне Европе, Совјетског Савеза и Кине и као учесник у одбрани Москве на јесен 1941. године. Стечена знања применио је Бугарској током Другог светског рата и остао је запамћен као један од градитеља бугарске „народне армије“. Почетком 1945. године је био постављен за команданта Девете плевенске дивизије.

Другог светског рата на простору источне Југославије (Србије) и која је за последицу имала државним ударом изведену смену власти у Софији, којом су комунисти у Бугарској први пут дошли на власт.³

Ко је био Иван Винаров?

На то питање је могуће одговорити захваљујући чињеници да је Винаров написао дневник, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача* (Борци на тихом фронту. Успомене обавештајца), који је у Бугарској био објављен 1969. године. У савременој балканској историографији која се бави социјалистичким периодом свог простора, ти мемоари су историографски остали „непрочитани“ и заборављени.

На основу Винаровљевог сведочења, могуће је грубо издвојити три хронолошке целине у покушају да се реконструише његов развој у интернационалног револуционара. Прва фаза његовог политичког и војног ангажовања везана је за крај 19. века и за бугарску националну еманципацију од Османског царства, у чему је значајну улогу играла царска Русија. Другу фазу чини Винаровљево међуратно израстање у совјетског обавештајца и професионалног револуционара. Трећа фаза је везана за примену стеченог револуционарно-обавештајног искуства на бугарске прилике током Другог светског рата и у првим послератним годинама.

Национални револуционар, русофил бољшевик

Много случајности може усмеравати живот сваког човека – социјална припадност, таленат, рат, сусрети са људима или место одрастања. За живот Ивана Винарова је, према његовом сведочењу, овај последњи фактор био пресудан. Његов родни град, Плевен, био је место руско-бугарске војне славе и победе над Осман-пашом 1878. године, што је постало најважнији идентитетски печат града и његових становника. Окружење у којем је Винаров растао је било русофилско, „бели генерал“ Скобељев,

3 Улогу Интернационалног батаљона у процесу комунистичког освајања власти у Софији, у садејству са југословенским партизанима, помиње Драгољуб С. Петровић, *Сарадња антифашистичких покерта у Србији и Бугарској 1941–1944. године*, (Београд: ИНИС, 1996), 148. Петровић признаје да су извори о сарадњи југословенских и бугарских партизана која је била под контролом СССР-а оскудни и не помиње изричито мисију Ивана Винарова, али закључује да та сарадња проблематизује карактер комунистичког освајања власти у Бугарској. Биографија Ивана Винарова употпуњује управо ту празнину и осветљава оне сегменте сарадње југословенских и бугарских партизана који су у социјалистичким историографским интерпретацијама обе земље остали нерасветљени.

који је извојевао победу над Турцима, почетком 20. века је добио свој парк у Плевену, а изградња Маузолеја, у којем су биле похрањене кости око 9.000 руских војника, и Музеја ослобођења (од Турака) су били најзначајнији догађаји у дечачком добу Ивана Винарова.⁴ Однос Плевенлија према Русији граничио се, како сам Винаров сведочи, са религиозним, јер је „слобода долазла са Истока“.⁵

Почетак изградње „места сећања“ на руско-бугарску победу над Турцима – Маузолеја, Музеја и Парка Скобељева – почетком 20. века, временски је већ био довољно удаљен од догађаја на које се реферисао. У Бугарској је у првој деценији 20. века стасавала генерација људи која се, по политичким уверењима, почела разликовати од својих очева и њихових уверења, али која је била хронолошки усклађена са сличним политичким процесима у царској Русији. Иван Винаров је 1905. већ припадао клубу „тесних“ социјалиста у Бугарској, који се, по начину свог организовања, приближавао руским узорима: 1903. године у партији је био извршен расцеп на „тесне“ (уске) социјалисте који су се издвојили из „широких“. Тај рани расцеп у бугарској социјалистичкој партији, који се поколопио са раздвајањем большевика и мењшевика у руској партији, значајно је допринео угледу бугарских „тесних“ социјалиста у међународном радничком покрету.

Бугарски „тесни“ социјалисти су и после Првог светског рата успели да одрже большевички карактер своје партије, чврсту организацију и идејну монолитност, у околностима у којима су се у остатку Европе тврда большевичка језгра тек стварала расцепом социјалдемократских партија. Отуда су бугарски комунисти могли да заузму водеће положаје у међународном радничком покрету, утичући идејно и организационо на израстање Коминтерне, захваљујући чему су касније имали више утицаја на политичке прилике на Балкану од осталих балканских социјалистичких, односно большевичких партија.⁶ У септембру 1917, на Штокхолмској

4 У Плевенском парку се данас налази биста Ивана Винарова, а 2016. године је био снимљен и пројектован документарни филм о бугарском генералу Винарову.

5 Градитељ Маузолеја, Музеја и Парка Скобељева је био Стојан Заимов, близак пријатељ и саборац бугарских националних револуционара. Као заговорник сарадње са Русијом у борби за национално ослобођење, био је више пута хапшен и затваран. Мигрирао је у Москву, где је завршио Московски учитељски институт. По повратку из Русије је поново био ухапшен. Са његовим сином, Владимиром Заимовим, Винаров се поново сусрео у Четвртој управи Црвене армије, односно у обавештајној структури Берзина 1935–1936. године. После Другог светског рата и отац и син Заимови су били сахрањени у Парку Скобељева у Плевену. - Иван Винаров, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, (София: Издателство на БКП, 1969), 10–17.

6 Branislav Gligorijević, *Kominterna, jugoslovensko i srpsko pitanje*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju 1992), 79–82.

конференцији је Цимервалдска левица револуционарних социјалистичких партија, међу којима су се налазили и бугарски „тесни“ социјалисти, приступила језгру будуће Треће комунистичке интернационале. Једна од централних идеја большевика је била антиратна пропаганда.⁷

Винаров је у Први светски рат ушао као „тесни“ социјалиста и са те политичко-идејне позиције је током рата деловао ширећи на фронту „теснашку“ антиратну пропаганду. Русофобни став бугарског краља Фердинанда⁸ је међу „тесним“ социјалистима појачавао русофилију, што је на фронту код Бевђелије и Дојранског језера, где су биле стационаране и руске и бугарске јединице, уместо до сукоба, довело до братимљења бугарских и руских војника: „Било је мучно само да помислиш да треба да пуцаш на своје ослободиоце.“⁹

Корени антиратне пропаганде коју су „тесни“ социјалисти водили на фронту заједно са члановима Бугарског земљорадничког народног савеза (БЗНС) били су, поред глади, сиромаштва и идејне солидарности са большевицима, делимично мотивисани и русофилијом код дела бугарских војника који су се још увек сећали руске улоге у бугарској националној еманципацији.¹⁰ Учешће Винарова у биткама на фронту у Србији и Македонији, где је заслужио и орден за храброст, довело га је у сукоб са оцем русофилом, што је био почетак испољавања генерацијских разлика. Његов отац није могао да прихвати чињеницу да је његов син можда „пуцао на Русе“.¹¹

Поред временске и идејне синхронизованости са большевицима, други извор ауторитета бугарских комуниста у међународном радничком покрету, Коминтерни и Балканској комунистичкој федерацији је било њихово истрајавање на „интернационализму“. Пред балканске ратове, пред Први светски рат и током њиховог трајања, бугарски клуб „тесних“ се доследно борио против припрема и уласка земље у рат, нису гласали за ратне кредите, борећи се истовремено за радничку солидарност и очување мира. Могућности да таквим интернационалистичким

7 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 45.

8 О русофобији и русофилији, о кругу људи око цара и стању међу бугарским официрима шире погледати у: Олег Рудолфович Ајрапетов, „Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату“, *Годишњак за друштвену историју* 1–3/2003, 51–68.

9 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 29.

10 Тема антиратних демонстрација као дела укупне бугарске друштвене трауме крајем Првог светског рата је обрађивана у историографији, књижевности и на филму. Роман и филм *Крадљивац бресака* тематизују управо завршницу Првог светског рата у Бугарској и антиратне демонстрације. Оливера Марковић, „Поглед кроз филм на бугарско-српске односе. Анализа бугарског играног филма `Крадљивац бресака`“, *Годишњак за друштвену историју* 2/2010, 49–72.

11 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 35.

идејама остану доследни током Првог светског рата и после њега је допринела и чињеница да су се током рата налазили далеко од ратних операција, а Бугарска није била предмет разарања страних завојевача, већ супротно – завојевач. Отуда „тесни“ нису морали много пажње да посвећују питањима опстанка свог народа, (са којим, на пример, српски социјалисти јесу морали да се суоче), па су, занемарујући национални, истрајавали на интернационалном и класном фронту, што им је код руских бољшевика доносило предност у односу на друге балканске партије бољшевичког типа.¹² Тако је Винаров, сећајући се касније, могао да напише: „Берзин ми је своје поверење поклонио као бугарском комунисти – у његовим очима је та чињеница много значила.“¹³

Октобарска револуција је Винаровљевом политичком прегнућу дала нови смисао. Неколико година касније је, по партијској линији и задатку, постао официр у војно-обавештајној служби СССР-а, са основним задатком да штити циљеве Совјетског Савеза. Та околност је утицала на Винарова да, следећи пример руских бољшевика, „уперим оружје назад! Истински непријатељи отаџбине су били у Софији“.¹⁴ Прва ратна и револуционарна искуства, као и револуционарне пријатеље са којима се касније сусретао у Москви и Бугарској, попут Антона Иванова,¹⁵ Станкета Димитрова-Марека,¹⁶ Христа Боева,¹⁷ стекао је у антиратним по-

12 Gligorijević, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, 80.

13 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 6.

14 *Исто*, 51.

15 Антон Иванов је био члан централног комитета БКП од 1922. године. Током септембарског устанка 1923. године је руководио устаничким комитетом, односно партијском војском у Софији. У заробљеништву је био од 1923. до 1925, када је емигрирао у СССР. У Бугарску се, после искустава у Француској везаних за Шпански грађански рат, вратио 1940. као секретар Централног комитета. Убијен је 1942. у великој партијској „провали“ коју је организовала бугарска полиција.

16 Станке Димитров Марек, бугарски комуниста, правник, био је инструктор у Коминтерни и њен организациони секретар. У Бугарску се вратио најпре 1935–1937. године са циљем да „очисти“ партију и да је доведе не „димитровљевску линију“. У Москви је боравио 1937–1943. године, радећи у Коминтерни, Загараничном бироу и радио-станици Христо Ботев која је служила као веза са бугарским комунистима. Погинуо је 1944. на путу ка Југославији у оквиру експедиције у којој је учествовао и Иван Винаров.

17 Христо Боев је био совјетски и бугарски обавештајац који се сматра оснивачем бугарске спољне обавештајне службе. Са Винаровим се познавао из Плевена. Био је официр-поручник и говорио је шест језика. Школовао се у војној академији Црвене армије (РККА), у оквиру које је и почео да се бави обавештајним радом. Због трговачких способности је добио надимак „трговачки геније“, а својим бродом „Иван Вазов“ је, путујући Црним морем на линији Одеса–Варна, одржавао везе између СКПБ-а и свих балканских партија. У Стаљиновим „чисткама“, у којима је Берзин настрадао, Боев је био ослобођен обавештајног рада, после чега се окренуо превођењу све до новог ангажовања као обавештајца на црноморској флоти. У Бугар-

бунама крајем Првог светског рата у Бугарској, док се са Георгијем Димитровим познавао још из детињства из Плевена, у којем је Димитров посећивао „теснашки клуб“.¹⁸

Пораз који је Бугарска доживела на крају Првог светског рата није био и пораз за большевике и бугарске „тесне“ социјалисте. Управо је кроз процес разоружавања поражене бугарске националне војске почео илегални процес наоружавања партијских јединица широм Бугарске.¹⁹ Мрежа партијских јединица је већ била организована током 1919, а Винаров је, као члан војног партијског руководства, био организатор илегалне набавке и складиштења оружја. То наоружање је први пут било употребљено у септембарској побуни 1923.²⁰ а потом и у априлском терористичком нападу на цркву Свете недеље у Софији 1925. године.²¹ Два неуспела покушаја бугарских комуниста да се обрачунају са режимом у Софији су отворила нову страницу сарадње између њих, југословенских власти и КПЈ.

Винаров је 1921. био ухапшен и осуђен на осам година затвора, из којег се, уз помоћ „белогардејаца“, у ствари двојице совјетских „чекиста“, извукао бекством већ после годину дана.²² Одатле је емигрирао у

ску се вратио 1945. године и укључио се у рад Дирекције за „Народну милицију“. Изградио је бугарску обавештајну структуру по угледу на совјетску. Крај каријере је дочекао као генерал-лајтнант и амбасадор у низу земаља.

18 *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, ed. Ivo Vanac, (Yale University Press, New Haven & London, 2003), 329; Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 397.

19 Бугарска влада је, по наређењу међународне контролне комисије, бугарско оружје слала белогардејцима Деникина и Врангела путем јужне и северне железничке линије, на којима су Винаров и остали револуционари извршавали саботаже у циљу пресецања доставе и прикупљања оружја за бугарске комунисте. Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 45, 93.

20 Побуну су организовали комунисти против владе Александра Цанкова која је пучем у јуну 1923. дошла на власт свргавањем и убиством земљорадничког вође Александра Стамболијског. Комунисти нису учествовали у јунском пучу 1923. којим је Цанков дошао на власт, што је у Коминтерни било сматрано великим пропустом КПБ. *Историја Бугарске*, ур. Срђан Пириватрић, (Београд, 2008), 315–317; Dragan Vogetić, Slobodanka Kovačević, *Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa 1878–2003*, (Beograd: Jugostok XXI, 2003), 86–87; *Уџбеник за Тита. Коминтерна и припреме партизанског рата у Европи*, прир. др Алексеј Тимофејев, МА Милана Живановић, (Београд: ИНИС, 2012), 467–475.

21 У цркви Свете недеље у Софији је 16. априла 1925. војна организација БКП извела највећи атентат у бугарској историји активирањем бомбе у време опела једаној од угледних личности која је настрадала у борбама са комунистима. Пошто је цар каснио на опело, атентат није успео, влада Цанкова је предузела страховите контрамере против комуниста, такозвани „бели терор“. *Историја Бугарске*, 317–318; Vogetić, Kovačević, *Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa*, 86–87.

22 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 134.

СССР и, на препоруку „белогардејаца-чекиста“, а на Берзинов позив, постао совјетски војни обавештајац.²³

У совјетској Русији – светски интернационални дуг

„Врата“ кроз која су пролазиле личне везе, литература, пропагандни материјали и наоружање између бугарске комунистичке партије и Совјетског Савеза су била у граду Варни, који је био база од првостепеног значаја за сусрет КПСС-а не само са бугарским комунистима већ и са осталим балканским комунистичким партијама.²⁴ Кроз та „врата“ на путу ка Москви и познанству са Павелом Ивановичем Берзином²⁵ прошао је и Винаров.²⁶

У време јунског устанка у Бугарској 1923. године, којим је са власти била оборена влада Стамболијског и успостављена влада Александра Цанкова, Винаров се налазио у Москви на обукама за свој нови позив. Једна од последица јунског устанка, у којем бугарска комунистичка партија није учествовала, била је бољшевичко организовање свих бугарских кадрова који су се налазили у Москви и њихово слање у Бугарску како би радили на обарању Цанковљеве владе. Септембарски устанак 1923. године, у којем су учествовали и комунисти, био је безуспешан и завршио се хапшењем и прогоном комуниста из Бугарске. Три године раније је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца Комунистичка партија Југославије такође била стављена ван закона.

За бугарске и совјетске комунисте је тај пораз био тек један у низу који их није идеолошки и борбено деморалисао. Годину дана после устанка, током целе 1924. бугарски комунисти су из СССР-а, преко

23 У Обавештајном одељењу Четврте управе Црвене армије Винаров је био заведен још 1922. године на основу препоруке Берзинових обавештајаца које је Винаров по партијском задатку у Бугарској безбедно спровео до Варне као „белогардејце“. Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 167.

24 *Исто*, 147.

25 Јан Карлович Берзин, пореклом из сиромашне литванске сељачке породице, школовање је почео у Риги на Ришком учитељском институту, који није завршио. Литванским партизанима је приступио као тринаестогодишњак. Члан руске Социјал-демократске партије је био од 1905. године. Више пута је био хапшен и осуђиван на доживотно заточеништво у Сибиру због убистава полицајаца и партијског ангажовања. Учествовао је 1917. у нападу на Зимски дворца. У најелитније безбедносне одреде га је укључио руководилац Чеке, Феликс Едмундович Дзержински. Један од задатака Берзина је био да обезбеђује Смолина и Лењина. Берзин је постао руководилац Обавештајног одељења Четврте управе Црвене армије.

26 До Винаровљевог доласка у Москву на обуци се већ налазило око 50 бугарских комуниста. Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 172.

Севастопоља и Варне, илегално увозили наоружање у Бугарску. На том задатку је радио и Винаров. Међутим, наоружање није стизало само из правца Москве већ и из правца Југославије: већина комуниста је после неуспеха септембарског устанка 1923. уточиште нашла у Југославији, одакле су прелазили границу и уносили наоружање у Бугарску, радећи истовремено на обнављању дестабилизоване партијске мреже.²⁷ То наоружање је по други пут било употребљено у априлском атентату 1925. којим су комунисти планирали да у цркви Свете недеље, њеним дизањем у ваздух, убију цара и његове сараднике. Цар је преживео пуким случајем јер је каснио на опело, атентат је тиме остао неуспешан, а његове последице су имале далекосежан значај за историју бугарских, али и балканских комуниста.

Као и после 1923. године, када се део бугарских комуниста скривао у Нишу, у Југославији, тако је најзначајнији део бугарске партије и после неуспешног атентата на цара 1925. пребегло у Југославију, такође у Ниш, одакле су, уз помоћ југословенских комуниста, али и уз знање и помоћ југословенске власти, успели да део кадрова пребаце у Беч, у којем су основали Загранични биро Централног комитета Бугарске партије комуниста.²⁸ Комунисте који су после 1923. побегли из Бугарске и стационирали се у Нишу је дочекао и организовао југословенски, српски обавештајац Танасије Динић,²⁹ чији је задатак био да им помогне у орга-

27 Винаров не помиње имена југословенских комуниста, нити довољно прецизно износи сећања на ту врсту сарадње. *Исто*, 191.

28 Припреме за неуспели државни удар 1925. су биле подржаване и са простора Југославије. Један канал којим је наоружање стизало у Бугарску је водио преко „егејске Македоније”, преко Васиља Манолева и Тодора Панице, а дуги је ишао преко „запад-ног канала” којим су бугарски комунисти из Југославије на леђима уносили наоружање у Бугарску. Давидовићев режим у Југославији је за то знао, али је његова смена и долазак Пашићеве владе на власт тај благонаклони однос југословенске власти према бугарским комунистима – променио. Пашићевеј политици обустављања такве врсте подршке бугарским комунистима се придружила и румунска круна. Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 225.

29 Танасије Динић је 1912. завршио војну академију у Београду. Као учесник балканских ратова и Првог светског рата био је одликован за храброст. После Првог светског рата је постао војни обавештајац. У периоду од обарања владе Стамболијског у Бугарској (јун 1923) до почетка тридесетих година се налазио на положају специјалног опоуномоћеног генералштабног официра у гарнизону у Цариграду. Учествовао је у пријему и организацији бугарских комуниста у Нишу. Средином тридесетих година се налазио на посланичкој листи Југословенске националне странке Богољуба Јевтића. Био је осумњичен за учешће у покушају атентата на Милана Стојадиновића 1936. године, због свог политичког неслагања са приближавањем Југославије Немачкој, али и због своје сарадње са француском обавештајном службом. Пред почетак рата је променио уверења и приближио се управо Милану Стојадиновићу. У влади Милана Недића је вршио низ функција, између осталог је био и

низовању септембарског устанка 1923, као и оног на цара Бориса 1925. године.³⁰ Пораз септембарског устанка је делимично био проузрокован променом политике југословенских власти према Бугарској и изостанком помоћи са југословенске стране услед постизања споразума са бугарском владом да се Југославија неће уплитати у унутрашња збивања ове суседне земље.³¹

Пословима организовања Заграничног бироа у Бечу су руководили Васил Коларов и Георги Димитров, који су преко Југославије стигли до Аустрије, из које су организовали акцију спасавања преосталих бугарских кадрова из Југославије. Бугарским комунистима су незванично помагале Југославија, Румунија, Грчка, па чак и Турска, дозвољавајући им прелазак преко својих граница на њиховом путу ка Москви.³²

Доласком Пашићеве владе на власт у Југославији околности за бугарске комунисте више нису биле повољне, па су из ње морали да беже. Југословенски комунисти су тада помогли својим бугарским друговима, организујући неколико пунктова за њихово пребацивање преко границе и пружајући им на том путу потребну логистику. Без обзира на чињеницу што је Пашићев режим жестоко гонио бугарске комунисте затварајући их у логоре, везе између заточених бугарских комуниста логораша и Заграничног бироа у Бечу ипак нису биле ометане.³³ Захваљујући прелазима на северним границама Југославије током 1924. и 1925. године, бугарска комунистичка партија је била спасена, јер је преко тих прелаза из Југославије било изведено неколико стотина најбољих бугарских партијаца. Преживели део тих кадрова је 1944. у Бугарској организовао нову структуру власти. Најважнији међу њима су свакако били Георги Димитров и Васил Коларов.

Захваљујући притиску европске левчарске јавности, бугарска влада је била принуђена да амнестира део комуниста. Амнестирани део бугарске партије се из Ниша вратио у Бугарску са задатком да успостави покидану партијску мрежу и оспособи партију за даље деловање, док је неамнестирани део кадрова, преко Југославије и Беча, доспео на обуку у СССР. Иван Винаров је био задужен за збрињавање двадесетак бугарских комуниста које је преко Варшаве и Прага требало да спроведе

министар унутрашњих послова. После рата је био осуђен и стрељан као издајник и сарадник окупатора. Шире о Динићу у: Slavko Odić, Slavko Komarica, *Noć i magla*, (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, Biblioteka „tajne sile“, 1977).

30 Odić, Komarica, *Noć i magla*, 53–54.

31 Vogetić, Kovačević, *Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa*.

32 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 223.

33 *Исто*, 228.

у Москву.³⁴ Завршивши тај задатак, наредних неколико година је радио на другим поверљивим задацима у Кини.³⁵

По повратку у Европу, Винаров је деловао на више фронтава. После јунског устанка у Бечу 1927. године, аустријска престоница више није била сигурна за Загранични биро, који је због тога 1930. био измештен у Берлин и који је тамо водио Георги Димитров. Винаров је тридесетих година радио на шпијунским задацима у *Шкоди* у Чехословачкој, која је, као чланица Мале антанте, производила ново наоружање у чију су технологију и Совјети желели да буду упућени, претпостављајући да ће то оружје бити уперено против њих. Осим тога, Винаров је руководио обавештајном и специјалном групом бугарских „ватрогасаца” чији је циљ био да, школујући се у европским земљама, прикупе што више обавештајних података за потребе СССР-а. Та група је игром случаја учествовала и у гашењу пожара у Рајхстагу 1933. када је прикупила податке о унутрашњем изгледу зграде, што се крајем Другог светског рата испоставило као корисно знање којим су црвеноармејци располагали на свом путу ка Берлину.³⁶

Нова искуства Винаров је стекао као саветник шпанске владе у Шпанском грађанском рату. На том задатку је радио са Берзином и Гришом Салнином, такође једним од најелитнијих совјетских обавештајаца. Почетак Другог светског рата га је затекао као предавача на московској војној академији Фрунзе, на којој је, после искуства у Шпанском грађанском рату, предавао војну тактику и војну историју.³⁷

Почетак Отаџбинског рата је Винарову и осталим „градитељица бугарске армије” – Цвјатку Радојнову и Христу Боеву, донео нове задатке и искуства. Винаров је припадао такозваном ОМСБОН-у – Моторизованој пешадијској бригади посебне намене Народног комесеријата унутрашњих послова СССР-а (последња одбрана Москве).³⁸ Према Димитровљевој замисли, око стотинак бугарских кадрова, од укупно 500 оних који су се на почетку рата затекли у Москви, требало је да буде послато у Бугарску да води позадинске борбе на фронту, док би преостали део

34 Загранични биро у Бечу је од 1925. до 1930. постајао све мањи (са 120 чланова 1925. свега 35 чланова 1930. године), јер је главнина бугарских комуниста одатле успешно била пребачена у СССР. *Исто*, 233.

35 У Кини је помагао на извођењу револуције 1925–1930. године, када га је Берзин повукао и поново ангажовао у источној и средњој Европи. За те потребе Винаров је научио немачки језик, а служио се и српским и турским. *Исто*, 369.

36 *Исто*, 470.

37 *Исто*, 545.

38 Детаљније видети у: А. И. Зевелев, Ф. Л. Курлат, А. С. Казицкий, *Ненависть, спрессованная в тол*, (Москва, 1991).

био укључен у одбрану Москве. Тада су Совјети организовали експедиције које су у бугарској литератури данас познате као „подводничарска” и „падобранска”, мада су, посматрано из совјетске перспективе, то били само оперативни облици убацавања бугарских кадрова у њихову домовину, односно то је била јединствена акција.

„Подводничарима” (групе бугарских комуниста које су из СССР-а подморницама преко Црног мора биле убачене у Бугарску) је руководио Винаров. План је био да се убачени кадрови повежу са бугарском комунистичком партијом, која је половином тридесетих година била „очишћена”, односно „доведена на димитровљевску линију”, што је требало да обезбеди лакшу синхронизацију домаћих кадрова са оним кадровима који су били послати из Москве.³⁹

Преживели „подводничари” и „падобранци” су успоставили контакт са бугарском партијом, распоредивши се тако да је у сваки рејон ишао по један „совјетски специјалац” са задатком да војно припреми и обучи партију за борбу.⁴⁰ Цвјатко Радојнов, који је као и Винаров руководио једном од тих специјалних јединица, стигао је до Софије, успоставио везу са Централним комитетом бугарске партије и почео да руководи Централном војном комисијом, припремајући бугарске комунисте за борбе. Коначни исход мисије је био трагичан: 1942. године, захваљујући инфилтрацији у комунистичке редове, бугарска полиција је у „ШЗО тунелу” убила око 80 најелитнијих бугарских и совјетских кадрова, што је партију блокирало у даљем укључивању у ратна дејства. Тај подухват софијске полиције је оставио трага у кадровској политици бугарске партије чак и када је победа над фашистичким снагама већ била извесна и када се увелико радило на изградњи новог система власти у Бугарској.⁴¹ Димитров је, са друге стране, обуставио даље слање својих најбољих ка-

39 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 558.

40 После великог идеолошког чишћења бугарске партије 1937. године, она је кадровски била ослабљена, што је за Димитрова, који је из Москве руководио бугарским кадровима у Бугарској, представљало тешко решив проблем. Због тога је Димитров замолио амнестију одређеног броја бугарских кадрова непосредно по нападу Хитлера на СССР. Тада је било ослобођено 150 бугарских кадрова. Иако Винаров то не помиње, могуће је да је и он био један од настрадалих у „чисткама” који је том амнестијом био спасен и активан у даљем процесу освајања власти у Бугарској. Димитров је 1943. замолио за још једну амнестију бугарских партијаца, предложивши око 40 кадрова за ослобађање, од којих је само седам било узето у разматрање. *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, (София: РТ Агенција, 2005), 23–24.

41 Када се Тито у јулу 1944. пожалио Димитрову на понашање бугарских „другова”, Димитров га је уверавао да ће их „обуздати”, али да би Тито требало да има на уму да је бугарска партија кадровски доста оштећена после 1942. године. *The Diary of Georgi Dimitrov*, 327.

дрова у Бугарску. Винаров се вратио у Москву и учествовао у одбрани совјетске престонице.

У Москви је, по задатку, организовао бригаду са „специјалним задатком” која је била део Интернационалног пука који је имао око 1.000 бораца, од чега су десетину (око 100) чинили Бугари, док су остали били комунисти различитих националних припадности. Осим тих стотинак кадрова, још 60 Бугара се обучавало на универзитетима у Москви, а посебну групу су чинила деца бугарских истакнутих партијских кадрова и „револуционара”, којих је било 15 и који су, стекавши потребну обуку, касније, уз припаднике Интернационалог пука, били враћени у Бугарску да тамо „изведу револуцију” после државног удара 9. септембра 1944. године.⁴² Интернационални пук и бригада са „специјалним задатком” су једним својим делом обезбеђивали Кремљ и Бољшој театар, водећи праве партизанске уличне борбе на простору који им је за то био поверен (покривали су простор од око километар у ширину и 30 километара у дубину до Кремља).

42 Поред наведених треба додати и низ партијаца из Заграничног бироа или кадрова који су током рата боравили у Москви као што су Стела Благоева, ћерка Димитра Благоева, оснивача бугарске комунистичке партије, која је, по свом повратку из Совјетског Савеза 1946. године, заузимала низ места у структури власти, од чега је најважније било место амбасадора у Москви по успостављању дипломатских односа између две државе, затим Фердинанд Козовски-Петров који је био члан Централног комитета од 1944, заменик министра одбране и шеф политичке администрације при бугарској армији, Штерју Атанасов који је био генерал бугарске армије, Елена Димитрова, Димитровљева сестра и жена Влка Червенкова, била је члан Централног комитета и директор централне партијске школе, Тодор Павлов је био регент и председник Бугарске академије наука, Кирил Лазаров је био део апарата Централног комитета и директор Централне статистичке администрације, Карло Луканов директор бугарског радија и заменик у Бугарском државном комитету за науку, уметност и културу, Димитар Гилин политкомесар у једној од бригада дивизије Георги Димитров, Илија Денев је био политкомесар у једној од бригада дивизије Георги Димитров, Петко Коцаров политкомесар у једној од бригада дивизије Георги Димитров, Аркадиј Самсонович Јерусалимски је био историчар и службеник у совјетској Академији наука, предавач на вишој дипломатској школи, предавач на московском универзитету, са искуством рада у совјетској *Красној Звезди*, затим извесни Адрејчин, који је због антисталинистичких ставова у Сибиру провео 1936–1945, по ослобођењу је био послат у Бугарску где је током јесени 1945. био стављен на располагање Централном комитету када је у Софију дошао са Димитровим, извесни Степанов такође је дошао са Димитровим и био је распоређен у министарство информисања, Кинов је био шеф Генералштаба бугарске народне армије 1944–1949. године. Наведена имена се углавном помињу у мемоарима Ивана Винарова и дневнику Георгија Димитрова. Детаљније о томе видети у: МА Оливера Драгишић, „Конституисање комунистичке власти на Балкану. Упоредна анализа структуре власти у Румунији, Бугарској и Југославији 1944–1947. године”, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018).

Када је у децембру 1941. било проглашено да је Москва одбрањена, припадници Интернационалног пука су већ почетком 1942. године били враћени у своје матичне земље: Пољаци у Пољску, Румуни у Румунију, Бугари у Бугарску, Југословени у Југославију. Примена њихових знања, стечних у уличним борбама у Москви, а претходно у Шпанији и на елитним московским партијским школама, почела је и у источноевропским, односно балканским земљама.⁴³

Улога југословенских партизана у државном удару у Софији

Почетак сарадње и координације југословенских партизана са бугарским кадровима из Москве је био планиран и организован крајем 1943. године.⁴⁴ Циљ сарадње је био комунистичко освајање власти у Бугарској. Југословенски партизани су имали задатак да совјетским, односно бугарским друговима, на путу ка Бугарској, пруже потребну логистику.⁴⁵ Операционализација плана је почела у јуну 1944. када су се бугарски комунисти, револуционари, елитни обавештајци и радио-везисти падобранима спустили у Југославију, на територију коју су контролисали југословенски партизани. Операцију је водио Станке Димитров-Марек.⁴⁶ „Парашутисти” (падобранци) су били спуштени у Црну Гору са задатком да са Георгијем Димитровим успоставе директну радио-везу. Пре коначног успостављања радио-везе са Москвом, у чему је успела тек група Ивана Винарова, четири претходно спуштене групе оперативаца нису успеле да изврше поверени им задатак. Винаровљевој групи је у Црној Гори дочекао Пеко Дапчевић, са којим се Винаров познавао из Париза у време Шпанског грађанског рата. Од тада су бугарски „другови” са Москвом, са територије Југославије, одржавели редовну радио-везу која је била успостављана три пута дневно, што је имало изузетан значај за даљи развој догађаја на Балакану.⁴⁷

Током јуна, јула и августа 1944. године, југословенски партизани су били на путу ка источној Србији. Бугарски специјалци су се кретали са јединицама Пека Дапчевића. У источној Србији су југословенски партизани контролисали Добро Поље, Црну Траву, Калну и још нека мања

43 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 582–597.

44 *Исто*, 601.

45 Димитров је обавестио Тита о слању специјалаца у Југославију у јулу 1944. и захтевао од њега да им југословенски партизани пруже подршку на путу ка Бугарској. *The Diary of Georgi Dimitrov*, 327.

46 *Исто*, 327.

47 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 608–611.

места на којима је совјетско-бугарске специјалце већ чекало око стотину бугарских партизана и партијских функционера. У југословенском партизанском војном штабу у Куршумлији бугарске специјалце који су стигли са Пеком Дапчевићем дочекао је Димо Дичев, којег је за посао координације бугарских партизана у Југославији делегирао бугарски ЦК. Његов други задатак је био да организује наоружавање такозване Прве софијске партизанске дивизије, као и Другог бугарског партизанског батаљона који је настао дезертирањем војника из бугарске окупационе војске у Србији и њиховом преоријентацијом на сарадњу са партизанима. На територији источне Србије су била организована три таква батаљона.⁴⁸

Иван Винаров се у Куршумлији састао са Димом Дичевим, а успоставио је контакт и са Благојем Нешковићем, Кочом Поповићем и Спасенијом-Цаном Бабовић. Тада је Дичев организовао и редовну курирску везу преко границе, између бугарских партизана у Југославији и ЦК у Софији, као и главног штаба бугарских партизана у Бугарској.⁴⁹ На партизанској територији су се, поред бугарских партизана, налазили и представници совјетске и британске војне мисије. Наоружање које је бугарским партизанима било потребно за освајање власти у Софији, међутим, није стигло уз помоћ британске војне мисије, чијим представницима није било јасно против кога би то наоружање било употребљено у Бугарској када се тадашња влада Константина Муравијева спремила да капитулира.⁵⁰ Наоружање је бугарским јединицама, и делимично југословенским, стигло из Москве: стотину совјетских авиона је три ноћи узастопно спуштало падобранима наоружање на Добро поље.⁵¹

У другој половини августа је из Москве, од Димитрова стигло наређење да се почне са акцијом преузимања власти у Бугарској и да се објави рат Немцима. То наређење је илегални курир однео у ЦК у Софију, чиме је почео рад на координацији бугарских партизана изван Бугарске са онима у Софији.⁵² Димитров је 5. септембра 1944. добио информацију од Молотова да ће Бугарској бити објављен рат, са Стаљином и Моло-

48 Исто, 613–614.

49 Исто, 6114–15.

50 *The Diary of Georgi Dimitrov*, 330.

51 После акција у Бугарској, бугарски партизани су се повлачили на југословенску територију, одакле би поново нападали комитском тактиком, ослањајући се на јатаке. Шире видети у: Svetozar-Tempo Vukmanović, *Revolucija koja teče. Memoari I*, (Beograd: Komunist, 1971); *The Diary of Georgi Dimitrov*, 620.

52 У дневнику Георгија Димитрова постоји белешка да је о тексту директиве послате бугарским комунистима обавестио Молотова и Стаљина 24. августа 1944. године. *The Diary of Georgi Dimitrov*, 328; Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 616.

товом је размотрио извештај који им је био послат из ЦК бугарске партије, одмах је сазвао Загранични биро (бугарске партије) – Васи́ла Кола́рова, Влка Червенкова и Георгија Дамјанова-Белова,⁵³ одабрао бугарске кадрове за политичко одељење у Црвеној армији која је требало да уђе у Бугарску, одредио је групу коју је требало пребацити у Бугарску и Коларову доделио задатак да напише проглас о раду Бугара који су се налазили у СССР-у и којим би се обратио свима у Бугарској. Са Заграничним бироом (Бугари у СССР-у) поново се састао дан пред државни удар, 8. септембра, када помиње вести о почетку борбе у Софији и када је из Москве у Софију послао „партијске раднике” уз материјалну помоћ од 50.000 долара. У том тренутку Црвена армија је већ ушла у источну Бугарску, у Русе, Варну и Бургас. Деветог септембра, на дан државног удара, у Москви се разговарало о саставу владе и регентства у Бугарској. Већ 10. септембра 1944. је ЦК Бугарске добио прве директиве преко радија Христо Ботев из Москве.⁵⁴

Прва софијска партизанска дивизија,⁵⁵ која је имала око 1.000 бораца, 8. септембра 1944. године је прешла југословенско-бугарску границу и стационирао се на Трнском пољу. Та дивизија је, поред бригаде Чавдар, Ихтиманског и Шопског одреда који су долазили са југа и југоистока, била главна ударна снага партије, уколико се изузме партијска војска у самој Софији. На путу ка главном граду, у тврђави Тумба, партизанској војсци су се прикључили делови тада још увек регуларне бугарске војске. Прва софијска партизанска дивизија се састојала из три бригаде, а Винаров је руководио једном од њих.⁵⁶

После државног удара којим су комунисти, у коалицији са још три партије, освојили власт у Бугарској 9. септембра 1944, Винаров је добио задатак да успостави званичну везу са Толбухиновим штабом који се

53 Георги Дамјанов-Белов је био стари бугарски партијски кадар који је припадао клубу „тесних” још од 1912. године. У септембарском устанку 1923. је учествовао као војни командант. После неуспеле побуне је пребегао у Југославију, а одатле у СССР. Школовао се на академији Фрунзе, припадао је Коминтерниној обавештајној структури. У Бугарској је 1936, по Димитровљевој задатку, „чистио” бугарску партију са циљем да је доведе „на димитровљевску линију”, што је током рата и посебно по његовом окончању било од великог значаја за процес комунистичког освајања власти у Софији. У Шпанији је служио као инструктор у интернационалним бригадама. Од 1937. до 1938. је водио кадровско одељење при Коминтерни. Од 1937. до 1944. је био члан Заграничног бироа бугарске комунистичке партије. У Бугарској је 1944–1946. организовао и водио Војни сектор при ЦК КПБ.

54 *The Diary of Georgi Dimitrov*, 330–331, 332, 334, 335.

55 О односима бугарских и југословенских партизана и формирању Прве софијске дивизије видети у: Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007), 17.

56 Vukmanović, *Revolucija koja teče. Метоари I*; Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 623.

тада већ налазио на крајњем истоку Бугарске. Са Димитром Ганевим⁵⁷ је, уз пратњу совјетских авиона које је у Софији организовао Бирјузов као представник Толбухиновог штаба, одлетео у Добри (Толбухин) да га обавести о ситуацији у Софији и да се уреде питања везана за међусобни однос између совјетске и бугарске војске.⁵⁸ Са тим догађајима се завршава мисија Ивана Винарова, који је својим деловањем као бугарски и совјетски комуниста, и као совјетски обавештајац, имао изузетну улогу у комунистичком освајању власти у Софији и у њеној изградњи.

Закључак

Иван Винаров је био тек један од историјских ликова који је, укључивши се у интернационалне организације, својим деловањем утицао на средину из које је потекао, тако што ју је мењао у складу са идејом карактеристичном за наднационалне структуре у које је био укључен. Такве личности су имале двојни или тројни идентитет, који им је у наднационалним и интернационалним структурама обезбеђивао вертикалну проходност у њиховим хијерархијама. Примера има пуно и углавном нису истражени у савременој балканској историографији (Димитар Ганев из Добруџе, која је прелазила из бугарских у румунске руке, Димитар и Густав Влахов који су пореклом били из Македоније, сложене по питању националног идентитета и сл.).⁵⁹

Централно питање које биографије таквих људи покрећу јесте однос идентитета у њима, превасходно националног идентитета (Винаров као Бугарин, Влахов који је за себе говорио да је Македонац, Тито Хрват и сл.) у односу на интернационални (Винаров као комуниста и грађанин СССР-а, Влахов као представник македонског народа у османским институцијама, комуниста и грађанин СССР-а и потом Југословен, Тито као становник Аустроугарске монархије, Хрват, Југословен). У наднационалним структурама, као што су биле Коминтерна или војна и цивилна обавештајна служба СССР-а, такви људи су били корисни.

57 Димитар Ганев и Винаров су се познавали тек неколико дана, али је Винарову Ганев био познат са почетка тридесетих година када је био члан Добуџанске револуционарне организације, као један од најзначајнијих румунских комуниста који је био заточен у затвору Дофтана поред Букурешта.

58 Винаров, *Бойци на тихия фронт*, 632.

59 Тито је у децембру 1943. године обавестио Димитрова да ће у НКОЈ укључити Влахова и Владимира Поптомова. Димитров се са тиме није сложио. Влахов је, упркос томе, после 1944. био „прераспоређен” као „југословенски кадар”, док је Поптомов био додељен бугарској комунистичкој партији. *The Diary of Georgi Dimitrov*, 291.

Као што је у Аустро-Угарској круна знала да националности свога царства усмери једне против других, да неке подржава на штету других или да према њима мења однос – на шта је становништво северног Балкана било навикнуто, док је становништво јужног Балкана баштинило искуство специфичних међуетничких односа у Османској империји крајем 19. века, тако су и СССР и Југославија, претендујући да се представе као наднационални државни концепти, националним осећањима својих поданика умели да управљају, инструментализујући их у сврху одржавања своје власти и утицаја на просторима које су обухватили. Некада су се циљеви наднационалних структура поклапали са националним циљевима појединих балканских народа, некада су били супротстављени. У том смислу ликови попут Ивана Винарова и њему сличних нису представљали новину која се на Балакану могла уочити „са доласком комуниста на власт”. Неки од Балканаца су имали искуство деловања у наднационалним и интернационалним структурама и пре настанка Коминтерне, па им није ни било тешко да се у нове облике наднационалних структура укључе и да кроз њих политички и оперативно делују на Балкану и у време „доласка комуниста на власт”.

Коју су предност припадници наднационалних структура као што су биле Коминтерна, цивилна или војна обавештајна служба СССР-а, које су у овом раду биле тематизоване кроз живот Ивана Винарова, поседовали у односу на припаднике националних структура балканских државних администрација или у односу на „националне комунисте”? Када се анализира *знање* којим су располагали припадници Коминтерне, НКВД-а и војне обавештајне структуре СССР-а, које их је и у самом СССР-у чинило „специјалним кадровима”, може се остати или задивљен или згранут над сазнањем у којој су мери наведене структуре биле организоване и моћне „фирме”. У средиште њихове моћи да овладају огромним просторством и да у свој идеолошки концепт укључе страховито велики број људи треба ставити њихово – *знање* и *умење*.

Знање и умење којим су ови елитни кадрови СССР-а располагали је, дакле, било интернационално: стицано на простору целе Европе, Азије и Америке тридесетих година прошлог века. То је било свеже знање, засновано на личном искуству обавештајног рада и борбе – на пример, у Шпанском грађанском рату или „кинеској револуцији”, које је *одмах* било апстраховано и систематизовано у уџбенике из којих се *одмах* учило на елитиним московским партијским школама. Њихово знање је било скупо, плаћано крвљу и финансирано из партијског буџета КПСС-а, па није ни могло бити „демократизовано” – било је доступно само неколицини елитних кадрова из целе Европе, који су, после лич-

ног доказивања и на позив „из Москве”, добили прилику да се школују у московским акадeмијама и институтима. Располажући са веома специфичним знањима, обукама и искуствима, уз идеолошку усмереност, кадрови попут Ивана Винарова, и низа других у целој Европи и на Балкану, могли су да изведу тако велику промену коју данас перципирамо као „долазак комунизма на Балкан”.

Извори и литература

Објављени извори

- *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин.* София: РТ Агенция, 2005.
- Винаров, Иван. *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача.* София: Издателство на БКП, 1969.
- Vukmanović, Svetozar-Tempo. *Revolucija koja teče. Memoari I.* Beograd: Komunist, 1971.
- *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, ed. Ivo Banac. Yale University Press, New Haven & London, 2003.

Литература

- Ајрапетов, Рудолфович, Олег. „Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату”. *Годишњак за друштвену историју* 1–3/ 2003, 51–68.
- Баева, Искра, Евгения Калинова. *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944–1955). Лекционен курс.* София: Полис, 2003.
- Bayly, C. A. „AHR Conversation: On Transnational History”. *The American Historical Review* 5/2006, 1441–1464.
- Vjelajac, Mile, Gordana Krivokapić-Jović. *Prilozi naučne kritike – srpska istoriografija i svet.* Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Vogetić, Dragan, Slobodanka Kovačević. *Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa 1878–2003.* Beograd: Jugoistok XXI, 2003.
- Везенков, Александър. *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944–1989.* София: Институт за изследване на близкото минало: Сиела, 2008.
- Gligorijević, Branislav. *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje.* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.
- Драгишић, МА Оливера. „Конституисање комунистичке власти на Балкану. Упоредна анализа структуре власти у Румунији, Бугарској и Југославији 1944–1947. године”. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018.
- Dragišić, Petar. *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949.* Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2007.

- Dimitrov, Vesselin. *Stalin's Cold War. Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*. New York: Basingstoke and New York, Palgrave Macmillan, 2008.
- Знеполски, Ивайло. *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*. София: Институт за изследване на близкото минало: Сиела, 2008.
- *Исследвания по история на социализма в България 1944–1989*, ур: Евгений Кандиларов, Таня Турлакова, Емануил Манолов. София: Център за исторически и политологически изследвания, 2010.
- *История на Народна република България. Режимът и обществото*, ур: Ивайло Знеполски. София: Институт за изследване на близкото минало: Сиела, 2009.
- Јовановић, Мирослав, Радивој Радић. *Криза историје – српска историографија и друштвени изазови краја 20. века и почетка 21. века*. Београд: Association for Social History / Удружење за друштвену историју, 2009.
- Крстић, Драган. *Психолошке белешке I, II, III, IV*. Нови Сад: Балканија, 1914, 1915, 1916, 1917.
- Лурье В. М., В. Я. Кочик, А. И. Колпакиди. *ГРУ: дела и люди*. Москва – С. Петербург, 2003.
- Марковић, Оливера. „Поглед кроз филм на бугарско-српске односе. Анализа бугарског играног филма `Крадљивац бресака`”. *Годишњак за друштвену историју* 2/2010, 49–72.
- Николов, Любен. *Слава строители Кайлъка*. Плевен: Инфовижън, 2016.
- Огнянов, Любомир. *Държавно-политическата система на България 1944–1948*. София: БАН, 1993.
- Odić, Slavko, Slavko Komarica. *Noć i magla*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet, Biblioteka „tajne sile“, 1977.
- Петровић, С. Драгољуб. *Сарадња антифашистичких покрета у Србији и Бугарској 1941–1944. године*. Београд: Институт за новију историју Србије, 1996.
- Saunier, Pierre-Yves. „Transnational”. *The Palgrave Dictionary of Transnational History*, ed. Akira Iriye, Pierre-Yves Saunier, 1047–1055. Palgrave Macmillan, 2009.
- Стојановић, Дубравка. *Нога и вратима*. Београд: Библиотека XX век, 2011.
- *Учебник за Тита. Коминтерна и припреме партизанског рата у Европи*, приређивачи Алексеј Тимофејев, Милана Живановић. Београд: ИНИС, 2012.

Фотографија на почетку рада:

Споменик Ивану Винарову у Плевену. На споменику је 2015. написан графит: „Шпијун Совјетског Савеза! Марш у СССР“ (https://www.24chasa.bg/region/article/4756336)

Summary

OLIVERA DRAGIŠIĆ

Ivan Vinarov: A Biography as an Addition to the Understanding of the Transnational Approach in Historiographical Research of the Balkan Past

Abstract: The work, based on the memoirs of Ivan Vinarov, examines the role of the communist internationals, who ideally and operationally profiled themselves in institutions of the Cominform, the civil intelligence service of the USSR (the NKVD) or as part of the military-intelligence structure of the Red Army, in the process of the communist overrun of government in the Balkans, especially in Bulgaria. The knowledge gained through international experience separated those cadres from „national communists”, but also from the members of the Balkan national administration, which made it possible for them to perform a socialist revolution in the Balkans, but also in other European countries.

Key words: Ivan Vinarov, Bulgaria, Yugoslavia, USSR, NKVD, Cominform, military-intelligence work

Through the biography of Ivan Vinarov, a soviet intelligence officer of Bulgarian nationality, who acted in the regions of western Europe, the Soviet Union, and China since the 1930s, up until the final establishing of the communist government in Bulgaria in 1944, light is shone on one of the insufficiently researched segments of the cooperation between the Yugoslav and the Bulgarian partisans, i.e. two communist parties under the supervision of the Communist Party of the Soviet Union on the territory of eastern Yugoslavia (Serbia) and western Bulgaria (to Sofia) towards the end of the Second World War.

The Allies adjusted, aided, and supervised the coordination of the Yugoslav partisan movement and the Bulgarian partisans on the territory of eastern Serbia and western Bulgaria. The biography of Ivan Vinarov indicates the operational elements of that cooperation which aren't researched in Yugoslav sources and historiography in more detail. It problematises the nature of establishing a communist government in Bulgaria because it questions the

authenticity and power of the Bulgarian party and the Bulgarian antifascist struggle in which Yugoslav partisans played an important role.

Vinarov's biography also problematises the relationship between the national and transnational (workers, communist, socialist) identity, indicating to the perspective of „professional revolutionaries” who considered themselves patriots. The joint actions of the Bulgarian and Yugoslav partisans who intruded Bulgaria from the Yugoslav territory, however, didn't lead to the relativisation of borders which caused national, diplomatic, military and cultural tensions in Yugoslav-Bulgarian and Serbo-Bulgarian relations during the 19th and 20th century. The activity of operatives such as Vinarov who were distinguished by international experience in the Balkans, with the exception of Greece, didn't lead to the relativisation of national identities, but rather to the strengthening of national communism in each of the Balkan states.

Институт за новију историју Србије
ТРАДИЦИЈА И ТРАНСФОРМАЦИЈА
ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСКУСТВА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ
тематски зборник
књига 2

Штампа
Чигоја штампа, Београд

Тираж
300 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.1)"19"(082)
323(497.1)"19"(082)
316.42(497.1)"19"(082)
94(497.1)"19"(082)

ТРАДИЦИЈА и трансформација : транснационална искуства југословенске историје : зборник радова. Књ. 2 / [главне и одговорне уреднице Олга Манојловић Пинтар, Вера Гудац Додић]. - Београд : Институт за новију историју Србије, 2019 (Београд : Чигоја штампа). - 383 стр. : илустр. ; 25 cm. - (Библиотека Зборници радова / Институт за новију историју Србије, Београд ; бр. 16)

Тираж 300. - Стр. 9-19: Увод / Уреднице [Олга Манојловић Пинтар, Вера Гудац]. - Био-библиографије: стр. 379-383. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7005-156-0

а) Међународни односи -- Југославија -- 20в -- Зборници б) Југославија -- Политичке прилике -- 20в -- Зборници в) Југославија -- Друштвене промене -- 20в -- Зборници

COBISS.SR-ID 276303884